

1634 års regeringsform.

Uppfattningarna om 1634 års regeringsform ha växlat. Man kan urskilja två linjer.

Den ena leder tillbaka till Geijer och äldre svensk historieforskning och ser i regeringsformen ett verk av Gustav Adolf i intimt samarbete med Axel Oxenstierna, hans förtrogne vän och medhjälpare, »en sammanfattning av hans verksamhet eller avsikter för styrelsens ordnande på olika områden». Citatet är hämtat från Emil Hildebrand¹. Även H. Hjärne², Edén³ och Ahnlund⁴ kunna anses som representanter för denna uppfattning. De betona regeringsformens karaktär av ämbetsstadga och medge på sin höjd att den skulle kunna leda till ämbetsvälde. Ahnlund konstaterar, att regeringsformen »inskränker sig till att som ledande princip lämna konungens makt och ständernas rättigheter oförkränkta». Anslutningen till Geijer markeras: »'Ett står fast', yttrar Geijer, 'Gustav Adolf har ingenting velat uppoffra av tronens rättigheter'».

Redan Odhner⁵ har emellertid fäst sig vid att regeringsformen i flera punkter riktar sig både emot ständer och kungamakt. Förvaltningen får en för monarken farlig stadga, särskilt som dennes frånvaro, sjukdom eller omyn-

¹ E. Hildebrand: Kristina, Sveriges historia till våra dagar, VII, 1926, s. 10 ff.

² H. Hjärne: Våra ståndsriksdagar, Svensk tidskrift 1875, s. 566 ff.

³ N. Edén: Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation (1602—1634), 1902, s. 309 ff.

⁴ N. Ahnlund: Ståndsriksdagens utdaning, Sveriges riksdag I: 3, 1933, s. 188 ff.

⁵ C. T. Odhner: Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare, 1865, s. 31 ff.

dighet rentav förutsattes. Och ständerna hotas genom knä-sättandet av utskotts- och ämbetsmannamöten. Men, till-lägges det, »det är icke vår mening att det legat i kanslerns och rådets syfte att grundlägga en så beskaffad förändring af regeringssättet». Att Odhner här reserverar sig beror på den idealbild han gör sig av Axel Oxenstierna som kunga-maktens säkraste värn.

Lagerroth¹ sätter in regeringsformen i kampen mellan det autokratiska kungadömet och den konstitutionellt sinnade rådsaristokratin. Han finner att den »söker åstadkomma en verklig maktdelning icke blott mellan konungens tjänare in-bördes . . . utan ock mellan dessa och deras herre . . . vill upphäva identifieringen av konung och rike, och göra det senare till en rättsligt differentierad enhet, ett inom sig av-slutat förband med relativt självständiga organ». Genom re-geringsformen har riket hävdad sig gentemot konungen; denne riskerar att en gång i framtiden finna sig fullkomligt över-flödig.

Erland Hjärne² fortsätter på den inslagna vägen och konstaterar att regeringsformen »var avsedd att fastställa en ämbetsorganisation så fast och enhetlig, att det personliga kungadömet i värsta fall kunde umbäras».

Hessler³ slutligen polemiserar mot Ahnlunds ovan återgivna uppfattning och förklarar regeringsformen vara »det mest renodlade uttryck för rådsaristokratins vilja till makt». Liksom sina föregångare framhåller han att den i detta syfte vänder sig både mot konung och ständer.

I.

Regeringsformen skall här upptagas till förnyad be-handling. Men dessförinnan måste den inställas i sitt historiska sammanhang.

¹ F. Lagerroth: Frihetstidens författning, 1915, s. 121 ff.; 136 ff.

² E. Hjärne: Från Vasatiden till Frihetstiden, 1929, s. 42 ff.

³ C. A. Hessler: Den svenska ständsriksdagen, Scandia 1935, s. 31 ff.

Maktkampen mellan det autokratiska kungadömet och den konstitutionellt sinnade rådsaristokratin går som en röd tråd genom äldre svensk historia. Valkungadömet lämnade rådsaristokratin möjlighet att hålla kungamakten i schack, och arvrikets införande träffade hårt de konstitutionella intressena. De dynastiska stridigheterna inom Vasaätten gävo emellertid tillfällen till uppgörelser med kungamakten, arvkungadömet till trots. Eder och försäkringar inskränkte kungens makt och tvingade honom att använda den till-sammans med rådet.

Men löften kunna brytas. Genom att själv övertaga förvaltningen sökte rådsaristokratien under medeltiden skaffa sig garantier för att utfästelserna höllos. Ämbetena blevo av den största vikt. Detta även för kungamakten. Ty det nya autokratiska kungadömet krävde en ordnad och av kungen beroende förvaltning. De första Vasakungarna sökte förgäves intressera adeln för kronans tjänst. De vände sig i stället till de lågbördiga sekreterarna i kansliet och kammaren. Sekreterarregementet bidrog till att öppna ögonen på adeln. Hand i hand med de konstitutionella fordringarna gå därför krav på ämbetenas besättande och deras besättande med adelsmän.

Som slutmål hägrar en en gång för alla fastställd för-valtningsordning, skisserad i rådets första förslag till rege-ringsordning 1594¹. Här uppräknas och avgränsas de vik-tigaste ämbetena, man söker ordna formerna för ämbets-männens redovisning och juridiska ansvarighet och inskräper vikten av ordnad lönereglering, allt detta i syfte att göra det hela så oberoende av konungen som möjligt. Dessutom försöker man i ämbetsmannamötet skapa en motvikt till det allmänna ständermötet, tidigare ett lydigt verktyg i kungens händer.

Men Karl IX var ej alls sinnad att förverkliga detta rådsaristokratiska program. Tvärtom. Han fortsätter sina föregångares personliga regemente med hjälp av ofrälse

¹ SRA I:1, 3 s. 453 ff.

sekreterare och förstår mer än väl att spela ut ständerna emot sina högadliga motståndare.

Karl IX:s död lämnar omsider rådsaristokratin fritt spelrum. Som Hessler¹ visar, ställes Gustav Adolf inför valet att antingen tillträda regeringen i enlighet med Karl IX:s omyndighetsbestämmelser, d. v. s. först vid 24 år, eller att vid 17 års ålder myndigförklaras, detta under villkor att han underskriver en av rådet uppsatt kungaförsäkran, byggande på promemorior av Axel Oxenstierna. Gustav Adolf väljer det senare alternativet. 1611 års kungaförsäkran² binder honom vid att regera med rådets råde, hänskjuter utrikespolitik och lagstiftning till rådets och ständernas samtycke, beskattning och utskrivning till rådets vetskap och samtycke av dem det vederbör, samt gör ständernas inkallande beroende av rådet. Även ämbetsfrågan får sin lösning. Gustav Adolf lovar att besätta alla sitt rikets ämbeten, med »infödde Swenske män af ridderskapet och Adelen», förse dem med tillbörligt underhåll av kronans län samt att ej avsätta någon från dessa ämbeten utan laga dom. Adelsprivilegierna 1612 utlova fast lönereglering och frihet från rusttjänst för löneförlänningarna³. Bägge de stora inrikespolitiska frågorna, den konstitutionella och den härmed intimt förbundna ämbetsfrågan få alltså sin lösning. Kungamakten har måst kapitulera.

Med all rätt betecknar Hessler⁴ Gustav II Adolfs kungaförsäkran som »det första konstitutionalistiska genombrottet under nyare tid», och jämnställer den i betydelse med 1719 och 1809 års regeringsformer. Men den har sin begränsning genom att endast gälla för kungens livstid. Vad mera är, Gustav Adolf var ingen Fredrik I eller Karl XIII. I praktiken förmår han frigöra sig från de hinder försäkran lade i hans väg. Betecknande är att han till sin främste med-

¹ Hessler: Gustav II Adolfs konungaförsäkran, Scandia 1932, s. 168 ff.

² SRA I: 2, 1 s. 69 ff.

³ SRA I: 2, 1 s. 111 ff.

⁴ Hessler: a. a., Scandia 1932, s. 204.

hjälpare väljer Axel Oxenstierna, mannen bakom kungaförsäkran. I besittning av Vasaättens säregna förmåga att leda råd och riksdag, lägger Gustav Adolf särskild vikt vid personliga, muntliga överläggningar med råd och ständer, primitiva former för att tala med Lagerroth¹, men högst ändamålsenliga när det gäller att genomdriva den kungliga viljan. Likaså vet han utnyttja adeln som ämbetsstånd. Rådet förändras från ett sporadiskt sammanträdande, riksrepresentativt organ till en ständigt samlad, rikets högsta ämbetsmäns församling. Den svenska staten organiseras: riksdags- och riddarhusordning komma till, hovrätterna upprättas, kansliet och kammaren utvidgas, det skapas begynnande organisationsformer för här och flotta, handel och bergsbruk.

Och likväl är det, som Lagerroth² säger, inte så mycket utfästelserna från 1611, utan fastmer kungens av de många krigen nödvändiggjorda frånvaro, som leder till upprättandet av dessa fasta och mäktiga ämbetsverk. Och med dem vill Gustav Adolf ingalunda ge något avkall på sitt personliga regemente: »när kungen var hemma utövade han sin myndighet, även skild från de centrala ämbetsverken»³. Då krigen tvinga honom att åt rådet som interimisregering uppdraga de löpande ärendena, förbehåller han sig själv avgörandet av alla viktigare frågor⁴. Hans tid överflödar på organisationsuppdrag i olika riktningar, men till någon stor sammanfattning av allt detta kommer det aldrig. Gustav Adolf vill inte binda sig; han förbehåller sig ständigt rätten att genombryta de former han själv fastställt⁵.

Så länge Gustav Adolf kunde gå vid sidan av ämbetsorganisationen, hade han möjlighet att hävda sin makt i trots av kungaförsäkran. Rådsaristokratin hade ännu inte nått målet. Så inträffade konungens död. Tidigare tronskiften hade givit

¹ Lagerroth: a. a. s. 116.

² Lagerroth: a. a. s. 121.

³ Lagerroth: a. a. s. 122.

⁴ Edén: a. a. s. 131 ff.

⁵ Lagerroth: a. a. s. 123.

rådsaristokratin osökta tillfällen att hävda sig och sina strävanden. Situationen vid Gustav Adolfs död lämnade i än högre grad fältet fritt. Tronarvinge var enligt Norrköpings arvförening och Stockholms riksdagsbeslut den 6-åriga Kristina. Intet var avgjort om myndighetsålder och förmyndarestyrelse. Utom Kristina bestod den kungliga familjen endast av änkedrottningen och den pfalzgrevliga familjen. Men pfalzgreven betraktades som främling, och någon arvsrätt för sina barn kunde han efter arvföreningen ej göra anspråk på.

II.

Den 8 december 1632 får riksrådet genom brev från Salvius underrättelse om Gustav Adolfs död. De närmaste dagarna vidtas åtgärder för att notificera om dödsfallet och påminna undersåtarna om deras plikter mot konungens dotter. En riksdag beramas till den 6 februari nästkommande år. Per Brahe skall resa ned till Axel Oxenstierna i Tyskland för att överlägga om närmast förestående åtgärder. Under förhandlingarna härom säges det i rådsprotokollet: »Och effter man ännu icke veet om sal. K. M:t haffver lemnat effter sigh något testamente eller regeringsform, så vill man, till dess information kommer ifrån Her Rickz-Cantzlern, uthi dett öfrige intet mutera»¹.

Axel Oxenstierna åter hade redan den 14 november från Frankfurt am Main avfärdat ett längre brev till riksrådet. Bland de åtgärder han tillstyrker är inkallandet av ett ämbetsmannamöte till endräktens befästade. Ständerna böra notificeras om det kungliga dödsfallet och påminnas om sin trohet gentemot änkedrottningen och »den unge fröken vår designerade drottning», samt riksdag inkallas i maj nästa år för att bestämma om regeringen. Till dess gäller det att hålla allt gående som förut. Han säger sig önska att »en stadig regeringsforme vore giordt och arresterat i Kongl. M:ttz lijffztijdh». I Preussen hade han ofta

¹ SRP II: s. 255.

fått befallning att utarbete den, »såsom och på sijdstonne i stillestånds tijdh af migh ähr giordh». Denna hade i Tyskland framlagts för konungen, som »henne in realibus och så mycket regeringen veedhkomm sigh lätt behaga, allenast att någre ceremonialier däruthi funnes, som kundhe settias till eller ifrån». Det hela skulle renskrivas för att under-tecknas, men detta uppsköts på grund av de ständiga krigsexpeditionerna. Nu lovar han att med första säkra bud sända rådet ett exemplar härav, varur man kunde taga »hvardh som tjänligt ähr och närvarande tijdh bekvembt, medh deras råd och sammticke som vederbör». Därefter följer: »Jagh töör inthet så allt förtroo pennan i denne osäkre tijden, hvadh Kongl. M:tt mig allernådigst icke allenast för dette, men enkannerligen under Nürenberg, då H. K. M:tt där i fahra var stad, och på sådane händelse uppreppade och declarerade; hvilket jag till mundtlig conference, omm Gudh spar lijff och helsan, att reservere nödhges. . . . Dette ähr ett högt ährende, och hafver mycket in recessu. Blifver dedh väl och förnufftigt fattat, så föllier säkerligen rijkzens conservation, ja amplification därpå; hvar icke skall man nog få att göra»¹.

I ett brev till Gustav Horn från Würzburg den 21 november omtalar Axel Oxenstierna regeringsformen på ungefär likartat sätt, och säger att han från Erfurt tänker avsända sekreteraren Grubbe med ett exemplar till riksrådet².

Utom detta exemplar medförde Grubbe även ett utförligt memorial, daterat den 5 december och har enligt kreditivet dessutom i uppdrag att »hvardh som därin feklar för eder mundtligen att referera»³. I memorialet fullföljer Axel Oxenstierna tankegångarna från förra brevet till rådet, och uttrycker sin önskan att intill allmän riksdag »hvert

¹ Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling (citeras AOSB), I, 7: s. 648 ff.

² AOSB I, 7: s. 660.

³ AOSB I, 7: s. 699.

kall och ämbete, så ock collegium drijffver sijn charge så nu som förr . . . att Pfalzgreffven förmåås sijn undhfångne commission så längie att vele så nu som förr sustiaera. Och at rijkzens rådth samptligen . . . regiera thet gemene väsendet . . . och bliffva alltså uthi itt oförändrat postur inn till riksdagen ther allt moste decideras och slutas». Och vad regeringen beträffar, så hade kungen upprättat de fem kollegierna för att genom dem »regiera riket, närhvahrandes och frånvahrandes, leffvandes och dödh, så at riket under een kloock konung kundhe väll förestås, och een fåvisk konung ickie strax kastat omkull, . . . och tå hvarken een sigh för mykit arrogera eller för monga negligerat, så ville K. M:t, at in casu minorennitatis regiae, eller in desperato morbo, the 5 capita collegiorum konungens vices holla och förestå skulle»¹. Om regeringsformens tillkomst berättas det samma som i förra brevet med det tillägget att arbetet på den varit rikskanslern »in privato nogott fahrligitt, efter thett itt hett järn ähr att röra». Rådet uppmanas kommunicera det hemsända förslaget med »fleere the principaler af ständerna, om the så gott finna, och taga ther uth hvadh them täckies». Men i varje fall böra »the 5 capita collegiorum efter Kongl. M:ttz egien desse in stadhfästas till administrationen eller förestånderskapet i riket, till dess then unge fröiken bliffver försörgdh eller kommer till the åhr, att hon kan ordenteligen regiera»¹.

Den 6 december skriver rikskanslern till sin broder Gabriel Oxenstierna och uppmanar honom och hans medbröder i rådet till endräkt. Framför allt böra de inte förändra något »i ded Kongl. M:t hafver giordt eller dispone-redt, vetandes ded att ded högste secretum imperii ähr som tijden skal upteckia». Ej heller få de »tillstådja någon att meslere sig i någon regering, för ähn riksdagen holles, uthan att embeten och kollegierna stå sine charger före». Vidare uppmanas de att inte betala den gäld som änkedrottningen kungen ovetande ådragit sig »och gör ännu till

¹ AOSB I, 7: s. 704 ff.

odrägelige summor . . . doch allt uthan Hennes M:tz disreputation, så vijdtded någonsin kan undvijkes»¹.

Samma dag ger Axel Oxenstierna pfalzgreven Johan Kasimir besked om kungens död och sina egna bekymmer i den föreliggande svåra situationen och hänvisar för övrigt till det med Grubbe hemsända memorialet. Därutöver ber han pfalzgreven »sich auch meines betrübttten vatterlandes erholung undt conservation lassen angelegen sein, das alles ruhig verbleiben undt in Ihro König. M:ten seligsten disposition erhalten werden möge, bis ein algemeiner reichstage gehalten und alles zu des vatterlandes dienste verordnet werden könne»².

Här lämnade utdrag av rikskanslerns och rådets brevväxling belysa det läge varur regeringsformen framgår. Rådet vet ej av någon sådan, men kanslern kan upplysa om dess tillkomsthistoria, han ger sitt ord på att kungen gillat den »in realibus». Därutöver kommer han med dunkla antydningar om vad kungen sagt honom vid Nürnberg³. Detta har allmänt ansetts syfta på änkedrottningens och pfalzgrevens ställning till en ev. förmyndarregering. Att denna fråga i varje fall för kanslern är brännande framgår av andra ställen i breven. Änkedrottningen jämnställes visserligen med Kristina i trohetsförmaningarna, åtminstone till en början, men för övrigt nonchaleras hon helt, och kanslern uppmanar t. o. m. rådet att ej betala hennes skulder. Mot pfalzgreven är han däremot mera försiktig och vill att han tillsvidare skall uppehålla sitt ämbete i kammaren — han hade sedan Gustav Adolfs sista år högsta ledningen av finanserna och krigsväsendet — ja kanslern tillskriver

¹ AOSB I, 7: s. 718.

² AOSB I, 7: s. 720.

³ Rådet begär i ett brev av den 7 jan. upplysning härom med säkert bud (HSH 24: s. 303 ff.) Den 8 jan. anländer Grubbe med kanslerns memorial. I rådet blir han tillfrågad om kungen inte efterlämnat något testamente och svarar: »Neij, inthet vijdare än regeringsformen, men elljest skall hoos Rijkz-Cantzlern något skrifteligh finnas, som sal. K. M:t hafver giordt vidh Nörenberg, och Canzleren kan frambära dher någre turbae sigh yppa vele» (SRP III: s. 6 ff.) Men detta skriftliga hör man sedan aldrig talas om.

honom själv i detta syfte. Men samtidigt varnas rådet i ett förtroligt brev för att låta någon »meslere» sig in i regeringen. Oron för att något skall förändras härvidlag, kommer honom att beteckna Gustav Adolfs regeringsdispositioner som »ded högste secretum imperii». Och dessa dispositioner utvecklas vidare. Det säges ha varit kungens avsikt att närvarande eller frånvarande, levande eller död regera riket med de 5 kollegierna, och låta deras chefer under omyndighet inträda som »konungens vices». Detta för att inte *en* skall »sigh för mykit arrogera eller för monga negligera», vilket alltså riktas dels mot planer på en riksföreståndare, dels mot tanken att hela rådet skulle överta styrelsen. Rådets uppgift är tydligen endast att tillsammans med kollegier och ämbeten hålla det hela gående intill den allmänna riksdagen. Och på denna måste framför allt förmyndarstyrelsen med de fem höga ämbetsmännen genomdrivas, vilket synes vara huvudändamålet med regeringsformen. Det är just detta som kungen gillat: »in realibus och så mycket regeringen veedhkomm». I övrigt kan rådet efter kommunikation med de främsta ständerna taga ur den »hvadh them täckies». Man skulle kunna kringgå ständerna i gemen.

Materialet ger alltså vid handen att Axel Oxenstierna själv skrivit regeringsformen, samt att den enligt hans uppgift i huvudsak gillats av konungen. Men det ger även fullgod anledning att betvivla denna uppgift, både beträffande åsidosättandet av änkedrottningen och pfalzgreven och det regeringsprogram som upprullas. Ty det är ett program som i högsta grad vänder sig mot det personliga regemente Gustav Adolf utövat, ett program som dessutom t. o. m. förklaras riktat mot en kommande »fåvitsk» konung.

Regeringsformens innehåll¹ får nu avgöra i vad mån dessa tvivel äro berättigade och belysa innebörden av Axel Oxenstiernas yttrande, att med den följer »rijkszens conservation, ja amplification».

¹ Kanslerns förslag godtogs med ytterst få ändringar som regeringsform, varför här ej någon åtskillnad behöver göras.

III.

Den yttre gestaltningen av 1634 års regeringsform¹ är egenartad. Den är försedd med dubbel avslutning och inledning, dels i rådets och ständernas namn, dels i Gustav Adolfs. Först berättas att rådet givit ständerna tillkänna, hurusom konungen pålagt kanslern att författa en regeringsform, »den h. salige Kongl. Maj:t hade öfverläset och för sig gillat, varandes i mening öfver henne framdeles med oss samtliga att berådslå och låta däröfver fatta en stadga». Detta förslag till regeringsform hade delgivits dem, de hade överlagt och granskat det, »satt där till hvadh vi hafve hållit vara af nöden och denne tid bekvembt, tagit därifrån, som vi hafve hållit gott och nödigt efter tidsens lägenhet att förandra, och den således fattat, gillat, stadgat och stadfäst . . . eftersom ordinancen under salige Kongl. Maj:ts namn härefter ord ifrån ord föllier och införd är». Den därpå följande i Gustav Adolfs namn utfärdade ingressen slutar med att förklara regeringsformen för »en ordning och stadga, som skall härefter evärdligen hållas och i acht tagas»².

Härav framgår karaktären av 1634 års regeringsform. Den anger sig icke tillkommen genom samverkan av konung och ständer, än mindre är den ett folkmaktens eget verk. Man åberopar sig på en av Gustav Adolf översedd och gillad regeringsform, man utfärdar den i hans namn som evärdlig stadga, men förklarar sig icke desto mindre ha satt till och tagit ifrån efter eget skön. Det är idel motsägelser.

Vi upptaga först frågan om kungens delaktighet i regeringsformen.

Enligt en äldre uppfattning är regeringsformen endast en ämbetsstadga, som fullföljer ansatser från Gustav Adolfs tid; det framhålles att den »i mer än ett sammanhang låter den personliga kungaviljan genombryta systemet»³, och därför måste ha tillkommit under kungens livstid. Regerings-

¹ Regeringsformen citeras där ej annat angives efter E. Hildebrand: Sveriges regeringsformer 1634—1809.

² Hildebrand: a. a. s. 3, 4, 6.

³ Ahnlund: a. a. s. 192.

formen anses sålunda bekräfta Axel Oxenstiernas uppgift om kungens delaktighet i densamma. I samband härmed står uppfattningen av Axel Oxenstierna. Man ser i honom konungens vän och förtrogne medhjälpare, icke mannen bakom 1611 års kungaförsäkran.

Det har gentemot detta framhållits att regeringsformen är ett rådsaristokratiens verk och att den riktar sin spets både mot konung och ständer. Mot konungen: genom den fasthet förvaltningen fått och som lämnar ytterst få möjligheter att genombryta systemet, mot ständerna: genom knäsättandet av utskotts- och ämbetsmannamöten. Om konungens andel i regeringsformen yttrar man sig egentligen inte, men utgår närmast från att den är ett rådsaristokratiens verk. Hessler är den mest konsekvente företrädaren för denna uppfattning, i viss mån även Lagerroth.

Det förefaller som om man skulle kunna nå ännu längre på denna sista linje. Vi granska till att börja med det fragmentariska utkast till regeringsform av Axel Oxenstiernas hand, som vanligen brukar dateras till 1620-talets mitt¹. Inledningen är utfärdad i Gustav Adolfs namn; den förklarar att rikets olyckor förorsakats av »oordentlig och oformeradt regering», som lett till »borgelig feghde» både vid konungarnas frånfälle och under deras livstid. Men om »riksens nödige tjänster alle ordinarie hadhe varit bestellte, hvartht och ets skälige myndighet och macht beschreffven

¹ AOSB I, 1: s. 251 ff. Edén a. a. s. 312 ff. utvecklar skälen för denna datering. Eftersom skolor, hospital o. d. skiljas från den kyrkliga förvaltningen för att läggas in under drotsen och hans kollegium, har utkastet antagligen tillkommit efter de sista förhandlingarna med prästerskapet om ett konsistorium ecclesiasticum på våren 1625. Men kansliordningen 1626 överlämnar dessa institutioner åt kansliet, varför utkastet måste vara av tidigare datum. Ingressens »rolighets och stilhets tijdh» skulle i så fall motsvaras av tiden före polska krigets förnyade utbrott sommaren 1625 eller under kungens Sverigevistelse våren 1626. — Det måste i detta sammanhang framhållas att kanslern i sitt brev till rådet av den 14 nov. 1632 uppger att han i Preussen ofta fått befallning att utarbeta en regeringsform, vilket också skett »på sijdstonne i stilleståndz tijdh». Detta måste avse tiden under eller efter stilleståndet i Altmark 1629, och dessförinnan har alltså ingen rege-

och tilböriligen ifrån hvartht annedt åttsskeldt . . . hadhe kanske sådane olägenheter varit afvarde.» För att inte försumma något i sin »rolighets och stilhets tijd» har konungen rådgjort med rådet och de förnämsta ständerna i saken och stadgat som följer i regeringsformen.

Första punkten lyder: »Först vele vij och våre efterkomendhe Sveriges konungar härmed uthryckeligen förbehollet haffve all den kongelige höghet, rätt, herligheet och valde, som oss sosom en Sveriges arffkonung bör och tilstår, så att oss den härmed i ded minste icke förringes, förlates, förminskas eller disputeres i någor motte, uthan att vij och våre efterkommande den så frijtt niuta, bruka och beholla, sosom vij och våre förfäder den härtill friest nutett, brukedt och hafft haffve».

Andra punkten fördelar ärendena på sex kollegier. Utom de vanliga fem ha vi nämligen även ett sjätte över skolor, hospital, »tucht och barnehus.» Det förestås av drotsen och hans assessorer. Tredje och fjärde punkterna komma med ordningsföreskrifter för kollegiernas arbete.

Enligt detta utkast förutsattes alltså att regeringsformen skall utfärdas med rådets och de förnämsta ständernas råd. Sedan förbehålles i mycket starka ordalag all den höghet och makt som tillkommer en arvkonung: på detta få bestämmelserna i ingen måtto göra intrång. Endast några knapphändiga stadganden angående kollegierna förekomma. Allt detta tyder på att utkastet tillkommit under Gustav Adolfs livstid. Betecknande nog, är utkastet emellertid ofullbordat. Det når aldrig fram till någon avgränsning av den

ringsform utarbetats. Nu talas det även i utkastet om en stillestånds tid: »På ded nu icke någott motte försumes uthij denne vår rolighets och stilhets tijdh». Alltså skulle ifrågavarande utkast uppsatts och varit avsett att utfärdas i färdigt skick under tiden närmast före tyska krigets utbrott sommaren 1630. Vad nu kansliordningen 1626 beträffar, så kom det kollegiala kansliråd, som bl. a. skulle utöva uppsikt över skolor, hospital o. s. v., aldrig till stånd (Edén: a. a. s. 191), vilket skulle kunna förklara att ifrågavarande institutioner i st. läggas in under den redan färdigorganiserade hovrätten. — Denna datering av utkastet till regeringsform är naturligtvis helt beroende av den trovärdighet man tillmäter kanslerns uppgift.

kungliga makten gentemot ämbetsinstitutionerna. Så långt kunde Gustav Adolf inte sträcka sig. Han ville och måste förbehålla sin myndighet både gentemot och vid sidan av ämbetsverken.

Utkastet vittnar om den olösliga motsättningen mellan konung och rådsaristokrati. Den slutliga regeringsformen talar ett helt annat språk. Dess i Gustav Adolfs namn utfärdade inledning utvecklar samma tankegång som utkastets: Många olyckor ha uppkommit emedan regeringen vid konungs frånfälle »icke hafver varit uti en viss forme författadt . . . utan med konungens egne krafter stått och fallet». Man råder bot härpå genom att man »allting så på alle hendelser författar, att regementet ved konungens lif och död, närvaru och frånvaru, helbregda och siukdom, så ock omyndige år, i det närmeste (så vidt utan dess höghets och kongel. vyrdnings förkränkelse må ske) alltid svarar sig sielf och hafver sin gång och tid, på alle infall åter att reppa sig och sine ordentlige krafter att behålla, icke varendes hvariom och enom bekvemt så hasteligen att sönderslita och förvirra»¹. Samma tankegång mötte vi i det med Grubbe hemsända memorialet. Den bör jämföras med motsvarande ställe i utkastet. I detta var det endast fråga om att besätta alla tjänster och förse dem med noggranna instruktioner, men här upprullas ett helt regeringsprogram, enligt vilket konungens vara eller inte vara ter sig ganska betydelselöst. Visserligen inskjutes det parentetiskt »så vidt utan dess höghets och kongel. vyrdnings förkränkelse må ske», men detta kontrasterar skarpt mot utkastets första punkt med dess starka hävdande av den kungliga makten. Lika parentetiskt säges det i regeringsformens sjätte punkt efter stadgandet att alla regeringsärenden skola bedrivas genom de fem kollegierna: »doch konungens rätt och höghet oförkränkt och i ingen motto förminskat». Utkastets tankegång har genomgått en mycket belysande och för kungamakten allt annat än gynnsam förändring.

¹ Hildebrand: a. a. s. 6.

Ett stöd för tron på kungens delaktighet i regeringsformen har man sökt finna däri att den i mer än ett sammanhang låter den personliga kungaviljan genombryta systemet. Förutom på ovannämnda parentetiska förbehåll för den kungliga makten, skulle man härvid kunna peka först och främst på punkterna om hovrätterna. Här säges det i punkt 7 att hovrätterna skola döma kungens dom, och i punkt 8: »må ingen vädie ifrån deras domb; men finner sig någon besvärat, hafve macht och fog att klaga det kongen och ordenteligen sökie revision». Detta är otvivelaktigt ett viktigt förbehåll. Men hur det skall förfaras vid en dylik resning i målet nämnes ej. Och vänder man sig till regeringsformens övriga doms- och ansvarsbestämmelser, finner man att de tala ett helt annat språk.

Vi undersöka först punkt 17. Den avgränsar kollegierna gentemot varandra och inskräper att myndigheten ej tillkommer deras enskilda medlemmar var för sig utan hela kollegiet som sådant: »med mindre att konungen sielf särskilt sådant enom befäller och förtror, på hvilket fall alt är till att värdera icke såsom af en præsident eller collega utan gjordt utur plichtig hörsamhet och special befallning». Kungen kan alltså lämna särskilda uppdrag åt person inom kollegiet. Han kan såtillvida sägas genombryta systemet. Men personen i fråga handlar då inte som medlem av kollegiet och konungen spränger inte kollegieramen.

Vidare skulle man kunna hänvisa till regeringsformens utförliga revisionsbestämmelser, som erkänna kungens rätt att själv företaga revisionen. Det är nödvändigt här gå något i detalj.

Efter att ha uppräknat rikets »förnembbligste embetsmän», övergår regeringsformen i punkterna 36—42 till deras redovisning och formerna för ansvars utkrävande. Alla skola de varje år å utsatt tid avlägga räkenskap »åt konungen, anten inför honom sielf, om han kommer dess vid och gitter, eller ordinarie» inför vederhörande kollegium (36). Där efter redovisa kollegierna själva »inför konungen sielf, än han tillstädes är och gitter», eljest inför de fem höga ämbe-

tena, på så sätt att den kollegiechef som med sitt kollegium redovisar, i granskningsnämnden ersättes med överståthållaren i Stockholm (38). Har kungen själv ej övervarit granskningen, skola resultaten underställas hans godkännande (40). I vissa fall stadgas särskilt domsförfarande vid ev. brottslighet (41). Gäller det någon av kollegieassessorerna, består domstolen av de fem höga ämbetsmännen och två medlemmar av vart kollegium. Är det fråga om en av de höga ämbetsmännen eller ett helt kollegium, beror det på konungen, »om han vill med ord eller förmaning näpsan eller låta saken komma för rätta». I det senare fallet skola de stå till rätta inför konungen och rådet. Är brottet så svårt att det »går lif och ära an», överlämnas saken åt en utomordentlig domstol, som under kungens omyndiga år även avdömer hans och rådets dom.

Om denna domstols uppgifter och sammansättning säger punkt 9: »Försåge sig någon af så hög condition i riket eller i ett så högt ärende, att det konungen och cronans majt anginge och icke beqvembligen annars än förmedelst ständernes sammankallelse ransakas och åtskillias motte och altså desse hofrätter tillika blefve af oss eller våre efterkommande sammanfordrade, då skole desse 4 hofrätter jämpte resten af riksens råd och höfdingerne uti riket, som äre tillstädes, så och en borgmästare af Stockholm, Upsala, Göteborg, Norköping, Åbo, Viborg förträda ständernas rum och hafva macht att dömma öfver samme ärende, och ingen, ehuru hög han är, hafve visord att undraga sig denne rätt». I denna domstol, som alltså består av hovrätterna förstärkta med rådet och några högre ämbetsmän, skall drotsen eller vid hans förfall, kanslern presidera.

Dessa utförliga doms- och revisionsbestämmelser beteckna något verkligt nytt. En motsvarighet har man visserligen i rådets första förslag till regeringsordning 1594, men det gällde då endast att under konungens frånvaro ersätta hans räfst med regeringens¹. Här är det faktiskt fråga om

¹ Se ovan s. 3.

att överhuvud överlämna denna räfst åt ämbetsmännen själva. Ty även om kungens rätt att leda redovisningen erkännes, förutsattes det rentav att han ej skall utöva den, utan nöja sig med att få resultaten sig underställda. Och det är naturligtvis omöjligt för honom att själv företaga hela denna redovisning. Genom att den överlämnas åt ämbetsmännen själva blir hans rätt att granska resultaten i regel ganska illusorisk. När nu vidare denna redovisning sker så att säga i stigande skala, så att de högre ämbetsmännen granska de lägre, borde ju det hela utmynna i att kungen ensam granskar de högsta. Men även detta sköta de själva. Överhuvud kommer hela granskningen att utövas av de fem höga ämbetsmännen. Först kontrollera dessa genom sina kollegier alla andra ämbetsmän, därefter sina kollegier och så till sist sig själva. Och när det gäller att utkräva straff för de högre ämbetsmännens ev. förbrytelser — förbrytelser som de själva måste ha upptäckt alltså —, konstitueras särskilda domstolar¹, så att kungen egentligen endast har att efter gottfinnande »med ord eller förmaning näpsa» obetydligare förbrytelser av helt kollegium eller en av de höga ämbetsmännen. Svårare sådana dömas ju av honom tillsammans med rådet, och under hans omyndighet av en särskild domstol. Denna dömer dessutom alla livssaker som rör de höga ämbetsmännen och överhuvud alla stats- och majestätsförbrytelser. I denna domstol är kungen utesluten².

Tänker man på Erik XIV:s och Karl IX:s kungliga räfster, förstår man hur viktigt det måste ha varit för ämbetsaristokratin att få redovisningen och ansvarsskyldigheten normerad på detta sätt. Även Edén³ erkänner: »Kan regeringsformen i någon punkt sägas hafva kringskurit konun-

¹ Edén, a. a. s. 342, synes anse att straff överhuvud skall utkrävas genom rättegång i särskilda former.

² Kjellén (Riksrättsinstitutets utbildning i Sveriges historia, 1895, s. 103 ff.) anser detta motverkat av att domstolens medlemmar äro av kungen beroende ämbetsmän. Härtill är att anmärka att regeringsformens genomgående tendens är att hävda ämbetsmännens oberoende gentemot kungen.

³ Edén: a. a. s. 344.

gens myndighet till förmån för en aristokratisk byråkrati, så är det i denna». Men han betvivlar, att vad som skett har skett fullt medvetet och anser ovannämnda extra domstolar vara konstruerade »lika mycket till organ och stöd för konungens auktoritet som till ett värn emot hans egenmäktighet». Medvetenhetsgraden torde man inte kunna betvivla. Tvärtom. Tankegången i ovan berörda punkter är synnerligen medveten och konsekvent.

Vad nu den utomordentliga domstolen beträffar, riktar den sin spets mot kungen. Men även mot ständerna: domstolens ledamöter skola »förtråda ständernas rum och hafva macht att dömma öfver samme ärende». Edén fattar denna domstol »som ett uttryck för ständernas utomordentliga myndighet alldeles utom den fasta regeringsordningen», och anser den vara ett slags ständerutskott, detta i likhet med Kjellén och Ahnlund¹. Man stöder sig härvid på att det talas om att ärendet »icke beqvemligen annars än förmedelst ständernes sammankallelse ransakas . . . motte och altså dessa hofrätter tillika blefve . . . sammanfordrade». På grund härav antog redan Varenius² att ständerna själva ägde utöva sin domsrätt när de voro samlade. Kjellén däremot anser att ständerna måste sammankallas, och finner domstolen vara en lagbunden motsvarighet till det skiftande ständerutskott, som under föregående tider på kungens uppdrag utövat den utomordentliga domsrätten. Självfallet kan det omöjligen vara tal om något som helst ständerutskott. Domstolens ledamöter sitta där i sin egenskap av höga ämbetsmän och ej som ständerrepresentanter. Dess kärna utgöres ju också av hovrätterna. Redan punktens placering visar detta — instoppad som den är mellan den om hovrätterna och den om krigskollegiet. Den måste dessutom sättas i samband med revisionspunkterna med deras genomgående ämbetsmannatendens. Vad sedan »ständernas sammankallelse» beträffar, syftar det förmodligen endast på föregående tidens

¹ Edén a. a. s. 326, jfr Kjellén: a. a. s. 95 ff., Ahnlund: a. a. s. 192.

² Varenius: Ansvarsbestämmelserna för förmyndarstyrelse af 1634 och 1660, HT 1888, s. 341 ff.

praxis som man nu frångår. Och i satsen: »och altså dessa hofrätter tillika», behöver *tillika* ej fattas som ett *dessutom*, utan kan som Edén¹ framhåller även betyda *samtidigt*, på *en gång*, d. v. s. det hela blir: dessa fyra hovrätter tillsammans. I varje fall är det domstolens ledamöter som fälla domen, och ständerna ha som redan Odhner² framhållit, varken rätt till granskning eller anklagelse. Punkten måste fattas som ett försök att draga den utomordentliga domsrätten ur kungens och ständernas händer för att helt förlägga den i ämbetsmannens egna, detta i god överensstämmelse med revisionspunkterna.

Även annorstädes visar regeringsformen, som särskilt Hessler³ framhållit, en viss avoghet mot allmänt ständermöte, och vill i dettas ställe sätta utskotts- och ämbetsmannamöten. Men ej nog härmed: dessa ämbetsmannamöten ha en säregen karaktär. Ty det är den ovannämnda, årligen tillströmmande församlingen av redovisande ämbetsmän som man tänkt sätta i ständernas ställe (punkt 43). Detta som vanligen ej framhålls, ger dem naturligtvis en än mer osjälvständig prägel.

Vi ha sett i vad mån uppfattningen om kungens förmåga att genombryta systemet⁴ kan sägas gälla eller rättare sagt inte gälla. Vi ha dessutom sett hur regeringsformen i de betydelsefulla revisions- och ansvarsbestämmelserna liksom i fråga om den utomordentliga domstolen deciderat vänder sig mot den kungliga makten. Det är alltså ej nog med att ämbetsorganisationen får en för kungen besvärande fasthet och stadga: den visar sig även direkt riktad mot honom.

Men det är inte bara kungens förmåga att genombryta systemet som man funnit tala för att regeringsformen tillkommit under Gustav Adolfs livstid. »För denna slutsats tala icke minst de noggranna, i en ren förmyndarstadga

¹ Edén: a. a. s. 326 not 1.

² Odhner: a. a. s. 34.

³ Hessler: a. a. Scandia 1935, s. 31 ff.

⁴ Ahnlund: a. a. s. 192. Se även Lagerroth a. a. s. 124.

överflödiga bestämmelser, som taga sikte på den regerande konungens frånvaro från riket eller sjukdom»¹. Vad innehålla då dessa bestämmelser? De fem höga ämbetsmännen skola »stå collegiivis i konungens stad i dess frånvaru eller krankhet och efter konungens död vara öfvermaga konungens eller frökens rätte målsmän och förmyndare, och deres bud och förbud varda såsom konungens bud och förbud ståndat i riket, medan konungen utrikes eller krank är, och till dess öfvermaga mogande och fröken giffit varder» (53). Punkt 52 är ännu tydligare: Regeringen skall föras »intill dess konungen igen hemkommer eller råkar till sin helse igen eller öfvermaga mogande varder eller fröken giffit varder». Och av de följande punkterna framgår det att regeringen får full kunglig myndighet med det förbehållet att dess åtgärder skola underställas konungens ratifikation vid återtagen eller nytillträdd regering.

Här frapperas man först och främst av att det ej alls talas om att en medlem av den kungliga familjen skulle kunna inträda som regent i dessa fall. Tar man enbart hänsyn till ställningen vid Gustav Adolfs död, förefaller detta kanske ej så underligt. Ty då kunde ju endast änkedrottningen och pfalzgreven komma i fråga, den förra enligt Odhner² barnslig, nyckfull, slösaktig och fullkomligt regeringsoduglig, den senare såsom tysk furste främling. Men denna ogynnsamma uppfattning av Maria Eleonora baserar sig till mycket stor del på uttalanden av de rådsaristokratiska kretsarna. Och dessa uttalanden förskriva sig från tiden efter Gustav Adolfs död, då det gällde att motarbeta drottningens naturliga anspråk att få inta samma ställning i förmyndarregeringen som en gång hennes svärmoder Kristina. Vad pfalzgreven beträffar, så hade han i lika hög grad åtnjutit Gustav Adolfs förtroende som han sedermera blev föremål för Axel Oxenstiernas och rådets misstro. Man måste därför betvivla Gustav Adolfs andel i dessa bestämmelser.

¹ Ahnlund: a. a. s. 192.

² Odhner: a. a. s. 18 ff. Detta omdöme om Maria Eleonora återfinnes i snart sagt varje framställning av tidens historia.

Detta i all synnerhet som det under hans livstid var hela rådet och ej någon som helst femmannaregering som i konungens frånvaro skötte styrelsen.

Vad mera är, såsom ingående i den evärdliga regeringsformen ha dessa bestämmelser allmängiltig karaktär. Med totalt förbigående av den kungliga familjen skola de fem höga ämbetsmännen överta regeringen vid varje konungens frånvaro eller sjukdom (det är tydligen fråga om »incurable» eller »desperat» sjukdom; punkterna 56 och 63). Leder sjukdomen till döden, är det alltså de som inneha makten och liksom det medeltida rådet representera kontinuiteten i statslivet, arvkungadömet till trots — en situation som bör kunna utnyttjas i en ev. ratifikationskonflikt och överhuvud leda till konstitutionella uppgörelser med tronföljaren.

Vidare skall denna femmannaregering inträda som förmyndare för omyndig regent, tills »öfvermaga mogande varder eller fröken giffit varder». Betyder detta att en fröken först i och med sitt giftermål blir myndig? Odhner¹ har fattat det så. Bovallius² frågar sig hur man skall förklara denna regeringsformens ordalydelse, när Kristina utan något som helst hinder 1644 kunde bestiga tronen som ogift. »For-sitan ob eam causam hoc incuriae vitium irreperit, quod, quum conciperetur Forma Regiminis, viveret et vigeret Rex Gustavus Adolphus, ideoque etiamtum mascula proles sine dubio speraretur. Id quod e contrario genuinam Formae Regiminis originem quodam modo probare posse videtur». Denna förklaring är som synes sammankopplad med tron på Gustav Adolfs delaktighet i regeringsformen. Det hela är ohållbart. Frågan är om själva tolkningen är riktig. Axel Oxenstierna säger i sitt med Grubbe hemsända memorial: de fem höga ämbetsmännen skola »stadfästas till förestånderskapet i riket, till dess then unge fröiken bliffver försörghd eller kommer till the åhr, att hon kan ordenteligen regiera»³. Gifter sig Kristina vid unga år, upphör alltså de

¹ Odhner: a. a. s. 120.

² Bovallius: De forma regiminis Sueciæ a. 1634 confirmata, 1849, s. 17 not.

³ AOSB I, 7: s. 706.

fem höga ämbetsmännens förmynderskap. Och så måste även regeringsformens formulering tolkas. Vid myndig ålder däremot bestiger Kristina tronen även som ogift. Men ej utan vidare. I 1633 års riksdagsbeslut hyllas hon på det villkoret »at then tijdh Hennes May:tt kommer till sine mogne och myndige åhr, hon och tå förr än Hennes May:tt i Regeringen trädher skall försäkra oss och Rijket på all wår, Rijksens och Ständernes Rätt, Rättigheter, Frijheeter och wälfångne Privilegier, såsom sådant i bäste form aff framfarne Sveriges Konunger och särdeles Sahlige Kongl. M. Konung Gustaff then Andre och Store giordt är och redheligdt finnes»¹. Denna postulerade nya kungaförsäkran var i själva verket nödvändig för rådsaristokratin. Ty till skillnad från kommande regeringsformer reglerar den av 1634 ingalunda statslivets olika områden. För att bli likställd med dem måste den suppleras med en kungaförsäkran. Som ovan framhållits lämna även bestämmelserna för konungs frånvaro och sjukdom möjlighet till en sådan suppling.

Men vi återvända till frågan om Kristinas giftermål. Detta skulle alltså, om hon ingår det vid unga år, komma de fem ämbetsmännens förmynderskap att upphöra. De kunde gardera sig häremot genom arvföreningens bestämmelse att för »frökens» giftermål fordras rådets och ständernas samtycke. Men frånsatt detta, hurudan blev hennes ev. makes ställning? Privaträttsligt sett skulle han bli hennes förmyndare. Frågan är om inte detta åskådningssätt ligger bakom regeringsformens formulering. Belysande är rådets brev till kanslern den 10 maj 1634. Här talas det om »farlige praktiker» som bedrives med drottningens giftermål, och andra sådana »difficulteter» som hota »närwarande Fäderneslanzens stat». Man frågar om inte »een wiss stadga» kunde införas härom i riksdagsbeslutet. Förtydligande säges det, att man trots arvföreningen och beslutet är oviss om »huru wida then Herre, som Hennes May:tt medh tijden

¹ Stiernman: a. a. II, s. 851.

(där Gudh Hennes May:tt lifffuet täckes förlängia) till man warder bekommandes, så och dess barn och Arffuinger uthij Hennes May:ttz rätt till rijket skole participera». Dessutom begär man upplysning om hur långt arvfurstarnas rättigheter »sigh extendera borde»¹. Odhner² konstaterar här: »den gamla afvogheten mot arvriket började under gynnsamma yttre förhållanden åter dyka upp». Innebörden torde vara en annan. Privaträttsliga synpunkter komma här till synes, men man har börjat tveka om huruvida de äro berättigade. 1644 har man kommit tillrätta med problemet. Vid riksdagen detta år begär adeln i sitt betänkande angående ändringar i regeringsformen med hänsyftning på dess bestämmelse om Kristinas giftermål: »Att dhe orden *När Fröiken gift varder* må uteslutes; och blifve alldeles widh arfföreningen och beslutet: När den Fröiken, som till regementet tråda bör, sijne 18 åhr fyller och myndig erkennes»³.

Då rådets brev besvarades av rikskanslern, uttalade han i sitt svar, att man i den fråga det gällde icke borde förhast sig. Det vore bättre att lämna dem man ville »notera» emellan »hopp och wan hopp», på det de »hanterligere wara skole»⁴. Som Odhner⁵ framhåller måste detta senare avse pfalzgreven och hans för rådsaristokratin mycket besvärliga anspråk. Avogheten mot honom är emellertid ingalunda betingad av någon slags ömhet för arvföreningens ordalydelse. Den beror på rådsaristokratins önskan att låta Kristina ensam representera den kungliga makten. Vi ha funnit att man berövat den kungliga familjen varje andel i regeringen under konungs frånvaro, sjukdom och omyndighet. De fem höga ämbetsmännen ha tagit makten. Endast den omyndiga Kristina är kvar att försvara tronens intressen. Allt hänger på henne. Och som Axel Oxenstierna skriver i

¹ HSH 29: s. 346 ff.

² Odhner: a. a. s. 22 ff.

³ SRAP III: s. 362.

⁴ HSH 30: s. 56.

⁵ Odhner: a. a. s. 23.

sitt ovan citerade brev till rådet: »Där kan dödzfall j komma . . . icke allenast hoos Hennes May:tt vår unge Drottning, som allt för mycket beklageligt wore»¹. Även rådet har denna möjlighet för ögonen, då det på tal om Kristinas giftermål tillägger: »där Gudh Hennes May:tt lifluet täckes förlängia»². Vad skulle ske om denna möjlighet bleve verklighet? Punkt 65 i regeringsformen säger att om konung dör utan arvsberättigade barn eller »ättlägger å sido», och ej heller successor utsetts, »då skole förbe:de fem höge embeten med riksens råds råd och efter form tillförene beskrifvit så länge stå riket före, till dess samptlige riksens råd och ständer sig om en viss konung förenat haffva». När regeringsformen 1634 förelades ständerna, begärde prästerskapet med anledning av denna punkt, att regeringen i så fall genast skulle sammankalla ständerna, »på thet icke genom alt för långt drögzmåhl, Monarchien förwandlades i een annan stat»³. Prästerskapets farhågor äro belysande.

Dessa stadganden för konungs frånvaro, sjukdom och omyndighet, som anförts som bevis på regeringsformens tillkomst under Gustav Adolfs tid, innehålla alltså en utpräglad antimonarkisk tendens. Tidigare har framhållits i hur många andra avseenden regeringsformen riktar sig mot den kungliga makten. Regeringsformen är skriven av Axel Oxenstierna. Han uppger att det skett i intimt samarbete med Gustav Adolf. Regeringsformen skulle förverkliga konungens intentioner. Dess innehåll står i stark motsättning härtill. Axel Oxenstierna, icke konungen, är regeringsformens upphovsman.

I detta sammanhang skulle man vilja anföra ett yttrande av Gustav Adolf i den historia han skrev om sig själv. Det är fråga om 1590-talets dragkamp mellan kungen, rådet och hertig Karl. Gustav Adolf beskyller rådet för att försöka avlägsna hertig Karl ur regeringen, »på det the sitt siumannaregemente efter Chorförstarnas i Tyskland exempel

¹ HSH 30: s. 56.

² HSH 29: s. 347.

³ Bovallius: a. a. s. 25.

thesto bättre anställa kunde. Ty the hade inbillat sig at efter Konungen war mäst frånwarandes wille the siu utaf sitt medel wälja som Regementet hender emellan hafua skulle och altså märkeligen afwända allmogen ifrån Konungasläcktets hörsamhet, och sedan framdeles så makeligen sitt eget wälde stadhfästa»¹. 1634 års regeringsform betecknar i mångt och mycket ett fullföljande av de rådsaristokratiska strävandena från 1590-talets konstitutionella kris, och hade Gustav Adolf varit i stånd att fälla ett omdöme om den, hade det nog inte blivit så olikt ovanstående.

Rådsprotokollen tiden närmast efter regeringsformens hemsändande belysa ytterligare dennas intentioner. Jakob de la Gardie grugar sig för »att en konung kunne framdeles succedera uthi regementet, som skulle tänckja dhet dhe sielffve haffve den Regeringsformen conciperadt»². Per Banér replikerar då »att en konung skulle snarare haffva orsak att gaudera öfver sådane ordningar, och meente vara nödigt, att alle ständerne dhen samma acceptere; sedan moste fuller futurus Rex gilla och emottaga hånne, så framt han elljest vill få chronan på huffvudet. Elljest till att eximera ständerne scrupulum och bevijsa att K. M:t hånne gillat haffver kunde man vijsa dem Cantzlerens breff»². Dessa uttalanden ställa frågan om regeringsformen i en klar och otvetydig dager. Tydligt uttalas avsikten med den, att binda kommande kungar, liksom farhågorna för hur ständerna skulle mottaga den. Å ena sidan gäller det att gentemot kommande kungar skaffa ständernas garanti. Sätillvida kan man ge Lagerroth³ rätt då han säger: »Riket har på egen hand konstituerat sig som en enhetlig korpuration, i vilken även kungamakten ingår som organ, och fordrar nu som villkor för konungens erkännande, att han skall gilla den författning, det redan givit sig genom sina medlemmars samverkan». Överhuvud lägger Lagerroth sär-

¹ Konung Gustaf Adolfs egenhändigt författade historia öfver sig sjelf, I, utg. av Zettersten, 1773, s. 13.

² SRP III: s. 11.

³ Lagerroth: a. a. s. 139.

skild vikt vid regeringsformen som ett folkmaktens eget verk. Men med detta abstrakta betraktelsesätt förbiser man att regeringsformen framför allt var uttryck för en härskande klicks strävanden. Liksom den vänt sig mot kungamakten, vänder den sig nu även mot ständerna. Det gäller att förhindra deras inflytande på dess utformning. Dess inledning säger att den överlagts »med andre ständer som vederbör», och i sina brev till rådet är Axel Oxenstierna lika obestämd: »medh deres rådh och sammticke som vederbör» eller »medh fleere the principaler af ständerne». Man vägrar också upprepade gånger att meddela regeringsformens innehåll för samtliga ständerna vid 1633 års riksdag¹. Ja, man bestrider rentav ständernas rätt härvidlag. Herr Gabriel, kanslerns broder, yttrar vid ett tillfälle: »Elljest haffve Ständerne ingen macht att scrupulera hånne; dhe skulle och på sådant fall snart giffva hånne annan formam»²; vid ett annat: »regeringsformen går dem (d. v. s. rådet) allenast an och föga någon annan»³. Per Banér ställer saken på sin spets genom att i detta sammanhang säga: »Om han vore underskriffven, så hade man inthet hafft behoff denne att obtrudera»⁴. Här är man så långt ifrån folksuveräniteten som gärna är möjligt. Tvärtom, det inskärpes att vore regeringsformen av konungen underskriven, så hade ständerna intet med den att skaffa. Nu tycks man vilja sätta sig i konungens ställe och från denna utgångspunkt avvärja alla attacker. Därför framhåller man konungens andel i regeringsformen och förklarar upprepade gånger att regeringen skall »bliffve vid dhet sättet, som Kongl. M:tt sielff hollet haffver»⁵.

I denna sin politik hade rådet såtillvida framgång som både borgare och bönder vid 1634 års riksdag tydligen anse att regeringsformen ej angår riksdagen utan regeringen och

¹ Odhner: a. a. s. 11.

² SRP III: s. 10.

³ SRP III: s. 70.

⁴ SRP III: s. 71.

⁵ SRP III: s. 30.

rådet¹. Genom att åberopa konungens auktoritet söker man alltså gardera sig gentemot ständerna, med vilkas garanti man samtidigt vill binda kommande kungar — en den mest typiska vågmästeripolitik.

IV.

Så långt skulle man alltså kunna ge Hessler² rätt då han om regeringsformen säger: »Axel Oxenstiernas skapelse är det mest renodlade uttryck för rådsaristokratins vilja till makt». Men frågan är om detta träffar hela sanningen.

Låt oss till att börja med se hur regeringsformen tillgodoser de ämbetsaristokratiska önskemålen. Den skapar en mäktig byråkrati. Men huru skall denna avlönas? Punkt 48 stadgar: »Oppå hvart och ett embete i riket skall förordnas skäligt underhåld, efter som embetsens heder och tarf kräfver och riksens stat bäst tåla kan; där med sig och den, som därtill fordrat varder, skall låta nöja och utan rättmätig enskyllan sig konungens och riksens tjänst icke undraga, utan heller därtill villig finnas låta, såsom lag förmå sampt hvars och ens ed, plicht och trohet fordrar».

Man frapperas av det kärva stadgandet att ämbetsmännen skola nöja sig med sin lön och icke undandraga sig kronans tjänst. Ej nog härmed. Då punkten förelades ständerna hade den en delvis annan lydelse, enligt vilken det stadgades straff för var och en som ej godkände erbjuden lön och tjänst³. I denna form väckte den en storm av förbittring på riddarhuset, vars alla tre klasser förenade sig i följande svar: »Endock dhe finne sigh skyldige och plichtige Hennes M:tt och Cronon med hörsamhet och tjänst förbundne, så vele dhe likväl förmoda, att samma obligation motte modereres och alldehles utheslutas, dett någon derigenom sina beneficia skall mista, der han kunde disputera den tjänst honom biudes, och icke ville låta sigh nöja med

¹ Edén: a. a. s. 318, not 1.

² Hessler: a. a., Scandia 1935, s. 34.

³ Ahnlund: a. a. s. 198 och 582.

den lön honom praesenteras»¹. Här måste rådet gå adeln till mötes och något moderera punkten.

Även i övrigt kände sig adeln hotad, och gjorde under riksdagarna 1633 och 1634 de mest enträgna försök att före Kristinas hyllning och regeringsformens antagande få sina privilegier bekräftade². Det skedde ej utan medhåll från rådet, där det säges: »Alt thet vij göre them, så göre vij oss sielffva, ty vij ähre ju med dem lijka uthi privilegier»³.

Tidigare försök att inskränka kungamakten hade i allmänhet anknutits till rådet, det var tillsammans med detta som kungen skulle tvingas använda sin utövande makt. Men regeringsformen talar ytterst litet om rådet. Belysande är att sedan man i den 5-te punkten fastslagit dess plats i landslagens anda, säges det i den 6-te, att eftersom råds-herrarna ej tillfredsställande kunnat sköta rikets ärenden, har man »sökt medel att bota denna krankhet och giordt därtill ingången under förbemelte fem höge embeten». Att ej rådet nämnes i rena förvaltningsstadganden är ju naturligt, men ej ens i fråga om ämbetsrevisionen har det i realiteten något att säga till om. I stället möter man här som överallt annars de fem höga ämbetsmännen. I stadgandena för konungs frånvaro, sjukdom eller omyndighet förekommer rådet endast på ett ställe, i 58-de punkten:⁴ »Faller i konungens frånvaru eller sjukdom så svår sak före, att den behöfves att ställas med flere i rådslag, då skole regeringen måge kalla tillsammans riksens råd och, om så behöfves, de fem collegia, som ordinarie residera i Stockholm, och med deres råd sökia de besvärligaste ärenden att utreda och författa». Rådet behöver alltså egentligen blott rådfrågas i svåra ärenden. Och detta avser endast konungs frånvaro och sjukdom. Edén⁵ uttalar: »Dessa föreskrifter afse visserligen de fall då konungen är utrikes eller sjuk, men äro

¹ SRP II: s. 84.

² Odhner: a. a. s. 9 och 26.

³ SRP III: s. 35.

⁴ Dessutom i den 61-ta, som dock refererar sig hit.

⁵ Edén: a. a. s. 346.

tvifvelsutän äfven tillämpliga för en förmyndarregering». Detta står i samband med att man i allmänhet förbiser regeringsformens undanskjutande av rådet, och endast som Edén påtalar det i dess mest framträdande form, med avseende på en förmyndarregering. Och detta kommer så att betraktas som ett slags förbiseende. Men något förbiseende är det inte utan en hela regeringsformen genomgående tendens. Det verkar som om rådets rådgivande plats skulle övertagas av hela ämbetsorganisationen, dess ledande plats åter av de fem höga ämbetsmännen. Ty lika sällan som rådet förekommer i regeringsformen, lika ofta hör man talas om de fem höga ämbetsmännen. Det är de som i sista hand ha den viktiga ämbetsrevisionen om hand. Vid konungs frånvaro, sjukdom och omyndighet ligger hela makten i deras händer.

Den stat regeringsformen avser att skapa, har en pyramidalisk byggnad. Men det är icke konungen, icke rådet utan de fem höga ämbetsmännen som bilda toppen.

Vi ha tidigare sett Axel Oxenstierna framställa femmannaregeringen som huvudändamålet med regeringsformen, och det är framför allt till förmån för denna som han åberopar Gustav Adolfs gillande. I övrigt kunde rådet taga »ther uth hvadh them tackies». Hur insätta i sammanhanget det dominerande inflytande, som regeringsformen, d. v. s. Axel Oxenstierna, tillmåter de fem höga ämbetsmännen? I vad mån sammanhängde det med hans egen maktställning?

Kanslern hade avböjt tanken på riksföreståndarskap¹. Man har åberopat detta som bevis på hans anspråkslöshet². Det är att underskatta honom. Vad som framkallat denna anspråkslöshet är säkerligen farhågor för att pfalzgreven skulle framföras som kandidat till befattningen i fråga. Ville han å andra sidan regera genom rådet, måste han vara beredd på opposition från sina motståndare där med Per Banér, Johan Skytte och Per Brahe i spetsen. Det följde därav, att rådet måste undanskjutas. Ännu en möjlighet fanns. I

¹ Se ovan s. 8.

² Odhner: a. a. s. 7.

Grubbes memorial säger Axel Oxenstierna: »Tå hvarken een sigh för mykit arrogera eller för monga negligerat, så ville K. M:t, at in casu minorennitatis regiae, eller in desperato morbo, the 5 capita collegiorum konungens vices holla och förestå skulle». Av dessa fem ämbetsmän voro vid tiden för regeringsformens avfattande Axel Oxenstierna själv kansler, hans trogne och lydige vän Jacob de la Gardie marsk, dennes svärfar den gamle svage Magnus Brahe drots, Karl Karlsson Gyllenhielm amiral. Endast den senare kunde såsom kungahusets frände och vän anses opålitlig. Men skattmästare-ämbetet uppehölls tillsvidare av pfalzgreven. Det ingick från början i kanslerns program att bortmanövrera pfalzgreven. Han insövdes i säkerhet genom att uppmanas fortsätta sin tjänstgöring i kammaren, men samtidigt varnades rådet för att låta någon »meslere» sig in i regeringen. Och i ett brev av den 4 februari 1633 skrev kanslern till rådet att pfalzgreven kunde förestå kammaren, »så länge den icke blifwer med Skattmästare Embete bestelt. Men sedhan tror jag inthet att Hans Furstl. Nådhe skall wele sigh därmedh engagere»¹. Meningen var naturligtvis att besätta ämbetet med en ur Oxenstiernsk synpunkt lämplig man. En så beskaffad femmannaregering skulle lämna Axel Oxenstierna möjlighet att själv styra. Men i så fall kunde det inte vara lämpligt att i allför hög grad tillgodose de ämbetsaristokratiska intressena. I stället gjordes hela ämbetskåren beroende av de fem höga ämbetsmännen, d. v. s. av Axel Oxenstierna själv, bl. a. genom formerna för kontroll och ansvars utkrävande. I detta sammanhang bör man insätta regeringsformens njugg-
het när det gäller ämbetsmännens löner. Om man så vill: omsorg om statsmakten. Men i så fall en omsorg som var beroende av högst personliga intressen.

För att yttermera belysa förhållandena är följande att märka. Axel Oxenstierna hade den 5 december 1632 hemsänt Grubbe med sitt förslag till regeringsform, och rådet mottog det i början på januari. Regeringsformen måste

¹ HSH 24: s. 360.

göra ett blandat intryck på rådet, inte bara på hans motståndare där. Den gav visserligen ett uttryck för rådsaristokratiska strävanden, men betonade å andra sidan starkt de fem höga ämbetsmännens inflytande. Rådet riskerade att i stället för en herre få fem. Saken komplicerades genom att två ämbeten voro obesatta — drotsen dog på våren 1633. Den eller de rådsherrar som opponerade sig emot femmannaregeringen, kunde under sådana omständigheter rentav motarbeta sina egna intressen. Nu hade Axel Oxenstierna i sitt med Grubbe hemsända memorial förklarat att Gustav Adolf ämnat utöka rådet med 9 namngivna personer, men ej hunnit »i gienom breeff at declarera them»¹. Den 4 februari 1633 intogos i rådet 8 av dessa, utpekade av Axel Oxenstierna; en hade dött².

Emellertid önskade kanslern frågan om regeringsformen och framför allt förmyndarstyrelsen avgjord på en riksdag i maj; i motsats härtill hade rådet beslutat inkalla riksdagen redan i februari³. Det gällde om regeringsformen redan då skulle föreläggas ständerna. Kanslerns broder, Gabriel Gustavsson uttalade sig härför, medan Per Banér röstade för motsatsen⁴. Sitt beslut meddelar rådet kanslern i ett brev av den 14 jan. 1633⁵. Här förklarar det sig ämna uppehålla regeringen till »en annor Rijcksdagh» med alla kollegier och ämbeten oförändrade. De skola på instundande riksdag framlägga regeringsformen för de förnämsta ständerna »och wele så theres meening therom förnimma, som och then sielffwe öffwerwäga» för att så på nästa riksdag förelägga den för ständerna i gemen att av dem ratificeras.

I sin första proposition till ständerna i februari 1633 uppmanade rådet dem att »lyda och rätta sig effter de welborne Herrers samptlige residerande Rijkssens Rådz ord-

¹ AOSB I, 7: s. 716.

² SRP III: s. 18.

³ Se ovan s. 6.

⁴ SRP III: s. 10.

⁵ HSH 24: s. 321 ff.

ningar och befallningar»¹. Men samtidigt uppkallades biskoparna med Rudbeckius i spetsen till rådet, och upplystes om att man hade en regeringsform av konungen gillad men ej underskriven, som man ämnade meddela de förnämsta ständerna. Rudbeckius ville emellertid uppskjuta styrelsens organisation till änkedrottningens hemkomst från Tyskland, och påpekade att något svar ej kan givas på rådets proposition, så länge man ej kände regeringsformens innehåll. Dessutom tillade han, att enligt tidigare beslut skulle regeringen under konungs omyndighet förestås av en eller två. »Om nu något i denne Regeringsform der ifrån ähr afgånget kunne han inthet vetha»². Då finner sig Per Banér förarlåten upplysa om att vad riksföreståndare beträffar så »haffve dhe fem högste Embeten varitt aff ålder, hwilke och in forma regiminis ihugkommes, och moste dhe den omyndige Fröken förestå, doch medh Rijkz-Rådz råde»². När regeringsformen sedan uppläses för ett ständerutskott, fortsätter man på denna linje. Då det begäres att ständerna i sin helhet skola få del av regeringsformen, säger herr Gabriel: »Om någon skulle graveras öfver denne ordning, så skulle Rijkzens Råd det göra. Ständerna må väl gaudera der öfver»³. Men ständerutskottet hade sina betänkligheter gentemot femmannaregeringen. Rudbeckius inskräper än en gång att »tilförende haffver in hoc casu regeringen varit alenast på två eller tree»³. Det är tydligen den av Karl IX tillärnade förmyndarregeringen som föresvävar Rudbeckius. Men i denna skulle även änkedrottningen och en arvfurste deltaga⁴. Rudbeckius ville ju också uppskjuta avgörandet tills änkedrottningen kommit hem. Men detta kunde ej alls tilltala rådsaristokratin. I stället slöt man under dessa förhållanden mer och mer upp kring femmannaregeringen, och åberopade härför gång efter annan konungens intentioner. Riksamiralen yttrade sålunda: »Sal. K. M:tt haffver dirigerat

¹ SRAP II: s. 37.

² SRP III: s. 30 ff.

³ SRP III: s. 33.

⁴ Se Norrköpings riksdagsbeslut (Stiernman: a. a. I, s. 546).

regementet på dhe 5 Embeter och Senatens rådande»¹. Det är emellertid betecknande, att både Per Banér och riksamiralen inskräpte, att förmyndarregeringen skulle föras med rådets råde. Som vi minnas, säger regeringsformen ingenting härom.

Mot riksdagens slut anlände så kanslerns svar på rådets brev, daterat den 12 februari. Här diskuterades regeringsfrågan. Även om en riksföreståndare vore i överensstämmelse med föregående tider, hade konungen aldrig röjt några avsikter i den vägen, utan »destineradhe på itt sådant fall administrationen åth the fem hufwuden i Collegierne», vilka alltså böra »efter ordinancen genom rijkens ständer till föreståndare förklaras». Om ett eller annat i den övriga regeringsformen synes betänkligt, kan det utelämnas till »bette deliberation». Går detta ej att genomföra, kan ehuru ytterst ogärna, hela rådet på ständernas uppdrag föra regeringen till nästa riksdag, då det slutliga avgörandet måste ske².

Riksdagsbeslutet ger resultatet av denna dragkamp mellan kanslern och rådet. Enligt detta hade den av konungen gillade regeringsformen av brist på därtill »nödige Instructioner» ej kunnat utfärdas. Därför begär man att »Rijkens Rådth Regeringen effter samma Regerings Ordning wele på bästa sätt och vijs . . . lämpa och i wärcket anställa, eenkannerlighen effter the Fäm höghe Embeten». Dessa fem ämbetsmän, och i någons frånvaro det äldsta riksrådet i samma kollegium, förordnas »at förestå Rikens Regering och wår Drottningis Förmynderskap . . . med Rikens Rådth rådth, oförkränkt Rijkens och Stendernes rätt»³. Det hela bär kompromissens prägel. Det är ingalunda en rådet överordnad regering som här förordnas, utan snarare tvärtom, och dessutom inskräpes rådets råde. Vidare hade rådet fått tid att ytterligare granska regeringsformen.

I enlighet med beslutet tillsattes regeringen strax. Mar-

¹ SRP III: s. 32.

² HSH 24: s. 368 ff.

³ Stiernman: a. a. II, s. 853.

sken och amiralen voro självskrivna, och som drots, kansler och skattmästare förordnades provisoriskt Per Brahe, Per Banér och Clas Flemming. Men i deras ämbetsed heter det endast att de skola förestå förmyndarskapet och regeringen »med de andre Herrar Riksens Råd»¹. Med dessa svävande gränser mellan råd och regering hade den senare inga möjligheter att hävda sig².

Under tiden lästes och diskuterades regeringsformen i rådet och översågs även av kanslern i Tyskland. De upplysningar man får av rådsprotokollen och kanslerns och rådets brev äro ej vidare givande, av helt naturliga skäl. Oftast rör det sig om rent förvaltningstekniska ting. Åtskilliga gånger uppge rådsprotokollen att regeringsformen upplästs och diskuterats utan att själva diskussionen refereras³. Men man har ett belysande yttrande av herr Gabriel, kanslerns broder, fällt den 8 maj 1634: »Förändra myckit regeringsformen dughet inthet, dy hon skulle therigenom disauthorizeres, men ähr något som borde ihugkommas, så vore bättre att binda thed genom riksdagsbeslutet»⁴. Här har herr Gabriel satt fingret på den ömma punkten. Rådet kunde inte ändra för mycket i regeringsformen utan att rubba den auktoritetsgrundval, kanslern förlänat den genom uppgiften om kungens gillande. Och som vi sett ämnade man använda denna auktoritet gentemot ständerna. Nu fanns det mycket i regeringsformen som kunde tilltala rådsaristokratin. Men ville man ha detta igenom, måste man taga femmannaregeringen på köpet. Just den var det som Axel Oxenstierna hade förstått att kringgärda med konungens särskilda gillande.

Det hela blev till sist en fråga om vilka som skulle sitta i regeringen. Det kan synas underligt att man ej avgjorde detta samtidigt med att man på riksdagen 1633 gav regeringen i uppdrag att föra styrelsen. Men ur Axel Oxenstiernas synpunkt var detta synnerligen fördelaktigt. Han hade fått

¹ Citerat efter Odhner: a. a. s. 14, not 4.

² Se Odhner: a. a. s. 14 ff.

³ SRP IV: s. 133, 136, 137 o. 138.

⁴ SRP IV: s. 111.

femmannaregeringen godkänd i princip, nu gällde det att fylla den med sina anhängare. De två lediga platserna, drotsens och skattmästarens, gåvo det parti som besatte dem, makten i regeringen. Frågan var om rådet eller ständerna skulle företaga valet. I detta fall befann sig emellertid hela rådet i en och samma båt. Per Banér säger på tal om ständerna: »och ther een vore ambitieus, kunde han besticka mångom att träda på sin sijda»¹. Under diskussionen härom den 20 maj är man enig om att valet såsom ett regale bör företagas i rådet. Gabriel Bengtsson säger: »Vij måste försvara konungens rätt icke mindre nu än som lefde sal. K. M:t»².

Den 13 juni 1634 företogs valet i rådet för att därefter tillkännages för ständerna³. Kanslern och hans anhängare röstade på hans broder Gabriel Gustavsson till drots och på kusinen Gabriel Bengtsson till skattmästare. Kanslerns motståndare uppsatte honom själv som kandidat till drotsämbetet. Avsikten var tydligen att därefter bemäktiga sig det lediga kanslersämbetet, till vilket i så fall Per Banér eller Johan Skytte syntes självskrivna⁴. Den egentliga striden stod också om drotsämbetet. Här segrade Gabriel Gustavsson över sin broder med 10 röster mot 7. Det visar sig nu att av dessa 10 röster kommo ej mindre än 5 från de nya rådsherrar, varmed Axel Oxenstierna i kungens namn hade utökat rådet (2 av dem röstade med hans motståndare, 1 röstade ej). Valet av skattmästare blev ej fullt så partibetonat. Av de 10 som röstat på kanslerns broder, gåvo endast 5 sin röst åt Gabriel Bengtsson. Av dessa 5 voro 3 bland de nya rådsherrarna, som tydligen utgjorde kanslerns trognaste anhängare. Men dessutom fick Gabriel Bengtsson 3 röster från kanslerns motparti, och kom därvid upp till lika röstetal med sin konkurrent Clas Flemming. Denne före-

¹ SRP IV: s. 8.

² SRP IV: s. 119.

³ SRP IV: s. 125 ff. Valet tillkännagavs i propositionen av den 14 juni 1634 (SRAP II: s. 120). Jmfr. A. B. Carlsson: Riksdrots- och riksskattmästarevalet 1634, HT 1911, s. 1 ff.

⁴ Odhner: a. a. s. 25.

drog att ägna sig åt amiralitetet, där han till följd av amiralens orkeslöshet mer än väl behövdes.

De två lediga platserna besattes alltså bägge med Oxenstiernor. Per Banér uttalade häröver sin undran »huru thedh kan blifva hoos Ständerne uttydht, att så monge embetsmän blifva af een familie»¹.

Vi rekapitulera. Axel Oxenstierna skriver en regeringsform, vars mest genomgående tendens är att framhåva de fem höga ämbetsmännens makt och inflytande. Just detta omgärdar han med Gustav Adolfs synnerliga gillande. Rådet, där han har både anhängare och motståndare, ser sig härigenom satt åsido. Men å andra sidan finns det andra för rådsaristokratin mycket tilltalande ting i regeringsformen. Helt naturligt vill rådet ha tid på sig och ej genast framlägga denna regeringsform för ständerna. Styrelsens organisation kan emellertid inte uppskjutas. Rådets politik blir under dessa omständigheter synnerligen vacklande. Dels uppmanar man till lydnad mot hela rådet, dels rycker man fram med femmannaregeringen; detta senare dock först sedan vissa ständerrepresentanter påmint om prejudikaten från Gustav Adolfs omyndighet, vilka ingalunda kunde vara behagliga för rådet. Men kanslern skjuter på. Rådet kompromissar. Femmannaregeringen tillsättes, och vid sidan av den behåller rådet sin makt. Problemet var emellertid komplicerat genom att två ämbeten ej voro definitivt besatta. Nu hade Axel Oxenstierna samtidigt med regeringsformen hemsänt förslag till rådets utökande med 8 medlemmar under hänvisning till kungens även ifråga om själva personvalet som han uppgav fixerade intentioner. Rådet följde hans anvisning. När så slutligen de två ämbetena besattes, segrade Axel Oxenstierna, framför allt tack vare dessa nya rådsherrar. Han kunde nu fullständigt behärska regeringen. Enligt regeringsformen skulle femmannaregeringen ha makten under drottningens omyndiga år med undanskjutande av råd och ständer. Denna regeringsform

¹ SRP IV: s. 128.

genomdrives på riksdagen 1634. Det sker under ihärdigt och besvärande motstånd från adelns och prästernas sida¹.

Om detta motstånd har Jacob de la Gardie sin mycket bestämda mening. I ett brev till Axel Oxenstierna av den 27 juli säger han efter att ha omtalat den lyckliga utgången av riksämbetsvalen: »ändoch dett partiett som så monge difficulteter i valedh hafue inkasta, dett myckedh förtryter. Nu på denne här hollne rijcksdagh hafue desamma inte mindre beflita sigh hemligen at contrulera alle godhe propositioner och suppenditerat dem uppå riddarhuset onda opinioner att suspensionera allt huadh i en godh meningh är införtt i regeringsformen, så att man haffver hafft alle hender full för en man haffver kunnedh dett för dem rett uttydha och insinuera»².

Axel Oxenstiernas politik är klar och följdriktig. Hans mål är makten. Regeringsformen är medlet. Det är utslutet att se den som utslag endast av rådsaristokratiska strävanden. Sådana finnas där. Axel Oxenstierna tillhörde själv rådsaristokratin. Och för övrigt var det tillsammans och med stöd av rådet som han skulle nå målet. Men det är endast i den mån de rådsaristokratiska önskemålen icke korsa hans egna intressen som han tillgodoser dem.

I det av Axel Oxenstierna uppsatta företalet till regeringsformen säges den avse »ett ordentligt regemente, där konungen sin höghet, rådet sin myndighet och ständerna deres skälige rätt och frihet tillbörligen blefve behållen och någorlunda beskrefven»³. I själva verket riktar regeringsformen sig både mot konungens höghet, rådets myndighet och ständernas rätt och frihet. Vad den tillgodoser är dess upphovsmans: Axel Oxenstiernas maktintressen.

¹ Se Odhner: a. a. s. 25 ff.

² AOSB II: 5, s. 538.

³ Hildebrand: a. a. s. 2.

Sven Nilsson.